

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Nová náboženská hnutí
New religious movements

Eliška Vestfálová

Vedoucí práce: Mgr. Vojtěch Ondráček, Ph.D.
Studijní program: Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: B ZSV-D

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Nová náboženská hnutí potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 15.4.2024

Ráda bych poděkovala Mgr. Vojtěchu Ondráčkovi, Ph.D. za jeho rady, připomínky a ochotu při vedení této práce.

ABSTRAKT

Tématem této bakalářské práce je charakteristika nových náboženských hnutí prostřednictvím vytvoření základních kategorií. V první části se práce zabývá definicí pojmu nového náboženského hnutí. Je poukázáno na konkrétní kategorie, základní charakteristiky a fenomény, které jsou s novými náboženskými hnutími spojeny. Práce se věnuje problematice zaměňování pojmu nová náboženská hnutí za termíny sekta a kult. Hlavní částí práce je analýza tématu nových náboženských hnutí v odborných pracích. Jsou zkoumány rozdíly, kterými se nová náboženská hnutí odlišují od tradičních náboženství. Pro účely této práce je obsahem analýzy a reflexe kulturně omezený okruh nových náboženských hnutí, která jsou založena zejména na křesťanské tradici a většina z těchto hnutí má své počátky v západní společnosti. Práce se zaměří na vnitřní strukturu hnutí, organizaci a otázku, jaké postavení tato společenství zaujímají v rámci celé společnosti. Reflektovány jsou fenomény deprogramování, brainwashing a love-bombing, které jsou s novými náboženskými hnutími často spojovány od 20. století. V práci je reflektována i problematika polarizovaného vidění, vlivu předsudků a násilí mezi novými náboženskými hnutími a většinovou společností. Hlavními zdroji, ze kterých jsou čerpány výsledky práce, jsou odborné tituly od amerických, anglických a českých sociologů náboženství a religionistů. Práce je vzhledem ke svému zaměření na pomezí religionistiky a sociologie náboženství a pohybuje se v teoretickém rámci.

KLÍČOVÁ SLOVA

nová náboženská hnutí, kult, sekta, religionistika, sociologie náboženství

ABSTRACT

The topic of this bachelor thesis is the characterization of new religious movements through the creation of basic categories. The first part of the thesis deals with the definition of the term new religious movement. Specific categories, basic characteristics and phenomena that are associated with new religious movements are described. The thesis points out the problem of confusion of the term new religious movements with the terms sect and cult. The main part of the thesis is an analysis of the topic of new religious movements in scholarly works. The differences that distinguish new religious movements from traditional religions are examined. For the purposes of this thesis, the content of the analysis is a culturally limited range of new religious movements that are mainly based on the Christian tradition and most of these movements have their origins in Western society. The thesis focuses on the internal structure of the movements, their organisation, and the question of the position these communities occupy within the whole of society. The phenomena of deprogramming, brainwashing, and love-bombing, which have often been associated with new religious movements since the 20th century, are reflected upon. Issues of polarized vision, the influence of prejudice and violence between new religious movements and mainstream society are also reflected in the work. The main sources from which the results of the thesis are drawn are scholarly titles by American, English, and Czech sociologists of religion and religious studies scholars. Due to its focus, the thesis is at the intersection of religious studies and sociology of religion and moves within a theoretical framework.

KEYWORDS

new religious movements, cult, sect, religious studies, sociology of religion

Obsah

Úvod	7
1 Nová náboženská hnutí.....	9
2 Problematika pojmů sekta a kult	11
2.1 Kult	11
2.2 Sekta	12
2.3 Problematika terminologie	13
3 Kategorie nových náboženských hnutí.....	16
3.1 Myšlenkový systém	16
3.1.1 Entusiasmus	16
3.1.2 Inovace.....	17
3.1.3 Inovace věrouky	18
3.1.4 Milenialismus	19
3.1.5 Kognitivní disonance.....	20
3.1.6 Překonání mileniálního zklamání	21
3.2 Organizační struktura	22
3.2.1 Struktura hnutí	22
3.2.2 Charisma a vůdce nového náboženského hnutí.....	23
3.2.3 Proces charismatizace.....	24
3.2.4 Vztah vůdce se stoupenci	24
3.2.5 Charismatická autorita a násilí	25
3.2.6 Aristokracie nových náboženských hnutí.....	26
3.2.7 Odlišné pojetí charismatu	26
3.3 Členství.....	28
3.3.1 Love-bombing	28

3.3.2	Rovnostářství.....	29
3.3.3	Identita.....	30
3.3.4	Náboženství jako otázka identity a volby.....	31
3.3.5	Brainwashing.....	32
3.3.6	Teorie toxikomanie.....	34
3.3.7	Konverze jako změna identity.....	35
3.4	Postavení ve společnosti.....	37
3.4.1	Polarizované vidění.....	37
3.4.2	Konflikt nového náboženského hnutí a společnosti.....	37
3.4.3	Dynamika hnutí a násilí.....	39
3.4.4	Vliv předsudků.....	40
3.4.5	Deprogramování.....	40
	Závěr.....	42
	Seznam použitých informačních zdrojů.....	44

Úvod

Bakalářská práce pojednává o fenoménu nových náboženských hnutí. Toto téma práce jsem si zvolila, jelikož nová náboženská hnutí jsou oblastí, která budí zájem a kontroverze ve veřejném i akademickém diskurzu. Veřejnost si často nová náboženská hnutí spojuje s negativními jevy. Víra, náboženství a příslušnost k církvi nebo náboženskému společenství jsou významné faktory, které ovlivňují život jedince a určují jeho vztah s okolní společností.

Tato práce bude rozdělena do tří částí. První část práce bude věnována obecnějšímu pohledu na nová náboženská hnutí. Zaměří se na problematiku definování těchto hnutí a nastíní počátky odborného zájmu o tato společenství.

Druhá část práce bude věnována pojmům sekta a kult. Tyto pojmy jsou často používány jako ekvivalent nových náboženských hnutí. V této části práce představí termíny sekta a kult jako odlišné pojmy s různými významy. Poté práce nastíní i problematiku zaměňování těchto termínů v odborné zahraniční literatuře.

Hlavním tématem třetí části bude samotná kategorizace základních charakteristik nových náboženských hnutí. Pro účely této práce budou charakteristiky těchto hnutí rozděleny do čtyř základních kategorií. Nejprve bude pozornost věnována otázce myšlenkového systému. Bude popsán význam inovace a entusiasmů, které jsou pro nová náboženská hnutí zásadní. Vzhledem k zaměření této práce na kulturně omezený okruh nových náboženských hnutí vycházejících z křesťanství bude jednou z částí i otázka milenialismu. Dále pak práce naváže samotnou organizační strukturou nových náboženských hnutí. Poukáže na to, jakou roli v těchto společenstvích hraje charismatická autorita a aristokracie hnutí. V následující podkapitole se práce bude zabývat samotným členstvím v nových náboženských hnutí a fenoménů, které jsou s členstvím spojené. V poslední části se pak práce zaměří na otázku vztahu nových náboženských hnutí a okolní společnosti.

V této práci se budu používat primárně pojem nové náboženské hnutí, který je hodnotově neutrální. S případným pojmem sekta pracuji pouze pro vysvětlení jeho definice či jako případnou citaci bez jakéhokoliv hodnotového zabarvení.

Cílem této práce je představit způsob, jakým se fenomén nových náboženských hnutí definuje. Při zpracování textu budu postupovat metodou obsahové reflexe a kontextuální analýzy tohoto tématu a jeho zpracování v odborné literatuře. Následující kategorie vytváří ideální typ nového náboženského hnutí, což znamená, že samo hnutí nemusí vždy naplňovat všechny kategorie.

1 Nová náboženská hnutí

Religionistika je interdisciplinární obor, který se zabývá různými formami náboženství a jejich institucí. Mezi tyto formy patří mimo tradiční náboženství a menší náboženské skupiny i nová náboženská hnutí. Nová náboženská hnutí, která se často vymykají tradičním náboženským strukturám, přitahují pozornost široké veřejnosti, což z nich činí důležitý objekt studia nejen religionistiky, ale i sociologie náboženství, jež se zabývá vztahem společnosti a různých náboženství.

Začátek odborného zájmu o nová náboženská hnutí je spojen s počátkem 20. století a sociology Maxem Weberem, Ernstem Troeltschem a Richardem Niebuhrem. Jejich práce přispěly k definování pojmů jako církev, denominace a sekta. Velký zájem o nová náboženská hnutí přetrvával od 60. let 20. století a je spojen nejvíce jmény Rodneyho Starka a Williama Bainbridge¹, dále Bryana Wilsona,² Roye Wallise, Thomase Robbinse a Dicka Anthonyho. (Václavík, 2007, s. 64) Zlomovým bodem pak byla hromadná vražda a sebevražda 18. listopadu 1978 v Jonestownu v Guyaně. Po této tragédii se zájem o nová náboženská hnutí ještě více zintenzivnil zejména kvůli snaze předejít podobným událostem. (Václavík, 2007)

Existuje řada různých definic nových náboženských hnutí. Velmi často jsou hnutí označována jako takzvané sekty nebo kulty, které jsou deviantní a vyznačují se autoritářským až totalitárním charakterem. Členové těchto typů hnutí bývají veřejností považováni za téměř psychické vězně, jež nemají možnost svobodného uvažování. Takto hnutí chápe kromě většinové společnosti i řada antikultovních hnutí.³ Fenomén lze definovat i méně negativně, jako nábožensky inovativní skupiny, popřípadě jako pojem doplňující

¹ Rodney Start a William Bainbridge představili typologii sekta-církve, kterou kritizovali Weberovo pojetí. Jejich typologie vytváří celkem tři možné typy kultů, kterými jsou audienční a klientské kulty a kultovní hnutí. (Václavík, 2007, s. 49-53)

² Bryan Wilson podle odpovědi na otázku co musí člověk udělat, aby došel spáse přichází s další typologií sekta-církve. Sekty dělí do čtyř, později do sedmi možných typů. (Václavík, 2007, s. 55-56)

³ Nejedná se většinou o kritický pohled na situaci. Antikultovní hnutí povětšinou sdružují blízké příbuzné a další rodinné příslušníky členů nových náboženských hnutí a bývalé členy těchto společností. Mezi světově nejznámější antikultovní hnutí patří americká asociace International Cultic Studies Association, která vydává časopis ISCA Today.

obraz kult-denominace-církev. Toto je primární pohled na nová náboženská hnutí v odborných pracích sociologů a religionistů.

Nové náboženské hnutí je společenství, které přináší inovativní myšlenky a výklady určitého náboženského systému. Tímto systémem se hnutí inspiruje, ale klade důraz na jeho specifickou část, konkrétní názor nebo překlad. To poté staví do středu svého učení. Mnohdy se považují za jedinou správnou cestu ke spáse či za nejbližší cestu k pravdě, a proto své nauky prosazují jako autoritativní pravdu. K prosazení svého učení někdy využívají i pochybné metody.

Obecně je ale definice nových náboženských hnutí velmi složitá kvůli rozmanitosti jednotlivých hnutí. Z toho důvodu jsou společenství charakterizována prostřednictvím několika ústředních bodů, které bývají pro většinu z nich společné.⁴

⁴ V nových náboženských hnutích, jež se vyčlenily z křesťanské tradice, je významnou otázkou očekávání nastolení tisícileté říše, po které má dle Zjevení Janova přijít Poslední soud.

2 Problematika pojmů sekta a kult

Pojmy sekta a kult jsou často chápány jako ekvivalenty. Bývá jimi většinou myšlena jedna skupina, která se určitým způsobem odlišuje od mainstreamové definice náboženské skupiny. Zároveň k nejasnostem přispívá pohled, že určité instituce mohou fungovat v jedné společnosti jako nová náboženská hnutí a v jiné zase mohou plnit roli odlišné náboženské instituce. Například v době emigrace Evropanů do oblasti Spojených států amerických si lidé přinášeli svou víru, povětšinou se jednalo různé křesťanské konfese. Tyto evropské církve se ale ve Spojených státech staly spíše sektami a až po určité době došlo ke snížení napětí natolik, že v současnosti bez větších konfliktů koexistují vedle sebe a jsou vnímány jako stejně hodnotné. Zatímco v médiích jsou často pojmy používány sekta a kult bez bližší definice a někdy i nahodile, v odborném prostředí jsou definované precizněji.

Anglické pojmy „cult“ a „sect“ nemají přesný český ekvivalent a kvůli tomu byly v našem prostředí někdy nahrazovány termínem sekta. V současnosti se v odborném prostředí ustoupilo od používání slova sekta, a to z důvodu jeho negativních konotací. Tento trend se týká jak anglického, tak i českého prostředí. Častěji se lze dnes setkat v odborných pracích s pojmem nové nebo alternativní náboženské hnutí.

2.1 Kult

Kult se definuje jako ritualizovaná vazba na objekt, která sestává z komplexu symbolů a chování.⁵ Toto chování je přítomno ve všech náboženstvích, jelikož zajišťuje kontakt s transcendentem. (Vodáková, 2017) Například v katolické církvi můžeme mluvit o kultu svatých či mučedníků, v hinduismu o kultech jednotlivých bohů a v mnoha dalších společnostech je zase přítomen kult uctívání předků. Takové chování vyděluje ze světa posvátné, staví jej proti profánnímu, čímž zároveň také napomáhá vytvářet vzory chování

⁵ Sociologická encyklopedie definuje kult jako „ritualizovaná vazba na posvátný objekt, která spočívá v ustáleném komplexu symbolů a verbálního i neverbálního chování (hlavně gest), doprovázeného pocity a postoji uctívání, zbožňování, pokory, bázně.“ (Vodáková, 2017)

a jednání. Kult je přítomen i v jiných oblastech života, nejčastěji se jedná o kult osobnosti, který najdeme v politickém, ale i běžném životě.⁶

Roy Wallis (1977) pracuje s pojmem „cult“ jako s uskupením, které je orientované na problémy jedinců. „Cult“ je z tohoto pohledu tolerantní, neexkluzivní, nemá jasné rozlišení člen-nečlen. Kvůli tomu, že má takto neurčité hranice, umožňuje velmi rychlou fluktuaci členů. (Wallis, 1977, s. 14)

Kult lze považovat také za náboženské uctívání, religious worship. (Oxford English Dictionary, [OED], 2023) Tato specifická forma náboženského uctívání se projevuje zejména v ceremoniálech anebo ritech vůči konkrétní postavě či konkrétnímu objektu.⁷ Zároveň je možné kult charakterizovat jako malou skupinu, jež má primárně náboženské přesvědčení a okolní společnost toto přesvědčení hodnotí jako zvláštní nebo špatné.⁸ (OED, 2023)

2.2 Sekta

Sekta se definuje jako malá skupina, primárně náboženská, která vzniká jako opozice většinové církve nebo ideologie, v jejímž rámci sice po určitou dobu působí, ale poté se z ní klidně nebo ne zcela mírumilovně vydělí. (Koudelka et al., 2018) Jako další znaky sekty se někdy uvádí její marginální charakter, tendence vytvářet konfliktní situace, specifická vnitřní struktura, interní systém hodnot, norem chování a velmi propracovaných negativních

⁶ Jako kult osobnosti v politice, který je zároveň i smíšen s náboženským, můžeme vnímat kult Kim Ir Sena i Kim Čong-Ila v Korejské lidově demokratické republice. Jeden z důsledků kultu můžeme vnímat i chování lidí u památníku Mansudae. Všichni jsou povinni se před ním klanět, v případě, že si památník fotí turisté, tak musí být zachycen celý, jsou k němu nošeny květiny a pořádány školní exkurze. Žáci ve školách se učí o činech těchto bývalých vůdců, o jejich schopnostech, recitují jejich básně a členové Korejské strany práce nosí odznaky s těmito vůdci. Většinou ale kulty osobnosti nemusí být takto vyhrocené. I v našem prostředí můžeme hovořit o kultech, například určitý kult byl vytvořen kolem osoby prvního československého prezidenta Tomáše Garriguea Masaryka.

⁷ V originále „a particular form or system of religious worship or veneration, esp. as expressed in ceremony or ritual directed towards a specified figure or object.“ (OED, 2023)

⁸ V originále „a relatively small group of people having (esp. religious) beliefs or practices regarded by others as strange or sinister, or as exercising excessive control over members.“ (OED, 2023)

sankcí. Některé aspekty se v různé míře v sektách liší, ale základním charakterem, který je vždy přítomný, je vlastní učení a jistá míra fanatismu členů. (Koudelka et al., 2018)

Jako sekty jsou také definovány odnože většího náboženského uskupení. Z pohledu náboženské tradice jsou tyto odnože považovány za kacířské nebo schizmatické skupiny. (OED, 2024) Od větší náboženské skupiny se liší zejména v obřadech, specifických podmínkách členství a přisuzování zvláštního významu vůdci nebo zakladateli hnutí.⁹

Rodney Stark a William Bainbridge (1979) uvádí dvě možné teorie vzniku takzvaných „sect“. První typ vzniká jako důsledek náboženského schizmatu. „Sect“ se vydělí z odlišné, ale již existující náboženské organizace. Druhý typ, který taktéž nazývají pojmem „sect“ jsou nová hnutí, která se utváří jako projev náboženské inovace dané společnosti. (Stark a Bainbridge, 1979, s. 117)

Výraz sekta se používá i pro různé skupiny lidí, přičemž nejsou zcela jasné hranice. Existuje šedá zóna mezi tím, co sektou je a co už není. Někdy lidé k tomuto pojmu přidávají různá adjektiva, velmi často například destruktivní, aby zdůraznili jeho negativní aspekty. (Rosendale et al., 2015)

Mimo tyto dvě skupiny existují také denominace. Denominace mohou mít neobvyklé doktríny, ale oproti novým náboženským hnutím nejsou tak radikální a míra napětí s většinovou společností je mnohem menší.

2.3 Problematika terminologie

Základní rozdíl mezi církví a sektou, který zdůrazňuje Richard Niebuhr (1922) s odkazem na sociology Maxe Webera a Ernsta Troeltsche, spočívá v jejich odlišné sociální struktuře. Členství v církvi je chápáno jako společenská povinnost, jelikož je běžně součástí rodinného původu jednotlivce a jeho národní příslušnosti. Církev zároveň klade mnohem větší důraz na oficiálnost v podobě udílení svátostí či výuky duchovních. Oproti tomu členem nového náboženského hnutí je většinou člověk, který zažije zlom, nejčastěji v podobě silného

⁹ Toto pojetí je dle Oxford English Dictionary znehodnocující a způsobuje v souvislosti se sektami negativní konotace. (OED, 2024)

náboženského prožitku.¹⁰ Příslušnost k novému náboženskému hnutí má exkluzivní charakter, hnutí povětšinou nemá oficiální duchovenstvo a nejzásadnější je emoční a náboženská zkušenost členů. (Niebuhr, 1922, s. 18-19)

Thomas Robbins uvádí, že „pojmem kult nebo sekta je stále častěji používán jako označení pro různorodé skupiny a hnutí, a proto se stal nevhodným jako přesný právní nebo společenskovědní termín. [...] Ne všechny skupiny, které jsou takto označovány, jsou vždy autoritářské, komunitní a totalitní. Důsledkem toho je ale označením sekta skupina stigmatizována.“ (Robbins, 1980, s. 33)

Otázka rozdílu pojmu sekta a kult je patrná zejména v zahraniční literatuře. Charles Y. Glock a Rodney Stark chápou rozdíl mezi pojmy „cult“ a „sect“ jako nepropustný v důsledku teologických rozdílů. „Sect“ definují jako hnutí, jež jsou schizmatická a vycházejí ze stejného teologického základu jako tradiční víra v dané společnosti. (Wallis, 1977, s. 11) Oproti tomu „cult“ jsou hnutí, jejichž základem je odlišný náboženský systém. (Wallis, 1977, s. 11) John Lofland pracuje s pojmem „cult“ jako skupinou, která zastává zcela odlišné názory na to, co je skutečné, možné a morální. (Wallis, 1977, s. 12) H. T. Dohrman zase „cult“ popisuje jako skupinu, která se odchýlila od toho, co je společností přijímané za normativní formu a nahrazuje je novým a jedinečným pohledem na svět. (Wallis, 1977, s. 12)

Všechny tyto předchozí definice pojmů „sect“ a „cult“ považují deviaci za společný znak obou forem společenství. Ta však ale nemusí být dostačujícím znakem. Roy Wallis upozorňuje, že pokud by byla jediným, tak i například Armádu spásy by bylo možné považovat za „sect“, jelikož staví na křesťanském základě. (Wallis, 1977, s. 12) Jako zásadní charakteristiku rozdílného pojetí pojmů „sect“ and „cult“ Wallis zdůrazňuje jejich pohled na vlastní místo v multikonfesním světě. „Sect“ sami sebe považují za jedinou legitimní cestu ke skutečné pravdě a spáse, zatímco „cult“ se chápou jako jedna z mnoha možných cest ke spáse. (Wallis, 1977, s. 13) Pokud ale stoupenci „cult“ na sebe pohlížejí jako jednu z mnoha možných cest, mají velmi blízko k denominacím. To by mohlo znamenat, že existují dvě

¹⁰ Nová náboženská hnutí zůstávají ve fázi napětí s okolní společností nejčastěji po dobu jedné generace. Postupem času mají sklony k denominalizaci. Existují ale i hnutí, která v důsledku obnovení napětí mají stoupence, jež se do nového náboženského hnutí již narodili.

možnosti vývoje toho, co bylo označováno jako „sect“. Mohou se mohou postupně transformovat na „cult“, či na denominaci.

3 Kategorie nových náboženských hnutí

Nová náboženská hnutí představují komplexní fenomén, který nelze jednoduše zařadit do jednotné kategorie. Od počátku 20. století bylo vytvořeno mnoho definic, které reflektují různé perspektivy. Na různorodost těchto definic měly vliv kulturní změny, historický kontext a vývoj samotných nových náboženských hnutí. I přesto, že existuje řada rozdílů mezi jednotlivými definicemi, je zřejmé, že nová náboženská hnutí mají některé společné rysy, které je odlišují od tradičních náboženských forem.¹¹ Většina odborné literatury se snaží nová náboženská hnutí popsat prostřednictvím charakteristických rysů, které lze různými způsoby kategorizovat.

3.1 Myšlenkový systém

Myšlenkový systém hnutí představuje klíčový pilíř pro pochopení dynamiky a fungování nových náboženských hnutí. Za zásadní pojmy pro myšlenkový systém daného hnutí se považují jeho inovativnost a často přítomný milenialismus. Zároveň s těmito pojmy souvisí i entusiasmus členů, který je vyvoláván buď přímo hnutím nebo jej do hnutí přináší sami členové. Spolu pak tvoří strukturu, která je zásadní pro pochopení, jakým způsobem hnutí ovlivňuje jedince, zejména pak jejich myšlení, chování a pohled na svět.

3.1.1 Entusiasmus

Vstup jednotlivce do nového náboženského hnutí bývá velmi často spojován s intenzivní spiritualitou, kterou mu hnutí poskytuje. Intenzita rituálů zanechává v jedinci opravdu silné prožitky a umožňuje mu projevit hluboké emoce.¹² Členové hnutí i hledající jedinci pak mohou takto silné prožitky vykládat jako další důkaz pravdivosti jejich učení.

Tyto intenzivní prožitky ale mají tendenci pomalu slábnout až zcela vymizet. Z tohoto důvodu pramení potřeba jejich pravidelnosti, a to do takové míry, že se pro členy hnutí

¹¹ International Cultic Studies Association sama doporučuje určité definice nových náboženských hnutí. Organizace uvádí, že v definicích, které doporučuje, „[...] termín sekta se vztahuje ke kontinuu, v němž je velká šedá zóna oddělující sektu od ne-sekty; nebo přidávají kvalifikátory jako destruktivní k pojmu sekta.“ (Rosendale et al, 2015, s. 5)

¹² Tyto silné emoce bývají důsledkem různých rituálů. Může se jednat například o velmi intenzivní a vedené modlitby a skupinové bohoslužby nebo o různé druhy meditací či jiných aktivit.

stanou rutinou. Tím je zvýšena pravděpodobnost, že jejich síla a význam nebude tak rychle slábnout. Zároveň spolu s tím hnutí potřebuje i postupné zavedení vnitřní hierarchie. Takto se vytvoří jádro hnutí, které bude schopno zajistit jak organizační fungování hnutí, tak možnosti prožívání intenzivní spirituality. (Harrison, 1975, s. 151) Jak Michael Harrison (1975, s. 151) poznamenává na příkladu katolického letničního hnutí, ono jádro bývá tvořeno těmi neaktivnějšími členy. Hierarchie je pak odvozována na základě zainteresovanosti v hnutí, přičemž řada z těchto členů mnohdy hnutí věnuje nejen téměř veškerý volný čas, ale může mít s hnutím spojené i zaměstnání. (Harrison, 1975, s. 157-158)

Rituály představují významný prvek v životě jedince. Nemusí být nutně spjaty s intenzivními prožitky, ale napomáhají soudržnosti skupiny.¹³ Rituály s dalšími aspekty, jako jsou silné emoce a love-bombing, zvyšují pocit sounáležitosti. Ztotožnění se s hnutím a v některých případech i izolace daného společenství napomáhají vytvoření složité situace pro jedince, kteří začnou zvažovat odchod. Mohou se ale obávat změn a nepřijetí od okolního světa. Proto řada z nich v hnutí zůstane, své vnitřní přesvědčení si nechá pro sebe a pouze omezí své činnosti pro hnutí nebo s hnutím spojené. (Scheitle a Adamczyk, 2010, s. 325)

3.1.2 Inovace

Ve Spojených státech amerických je zcela přirozené úplné oddělení státu od církve, stejně jako absolutní náboženská svoboda a rovnost. Oproti tomu v západní Evropě ještě v 18. století zůstávalo propojení církve a státu důležitým prvkem. Stát i církev prostřednictvím vzájemného vlivu napomáhaly formování jednotlivých evropských společností. Náboženská odluha státu byla dle evropských měřítek radikální. Další příčinou velké náboženské tolerance Spojených států je i absence náboženských válek a minimum násilného náboženského pronásledování. Jakožto země přistěhovalců se zde přirozeně setkávaly různé konfese, které se vzájemným působením ovlivňovaly a vyvíjely. Od samého počátku své existence až dodnes také Spojené státy kladou silný důraz na svobodu, individualismus a dobrovolnost v náboženských i dalších činnostech. Toto svobodné prostředí připravilo

¹³ Jean-Marie Abgrall chápe rituály jako aktivity fungující na kolektivní psychologii, které posilují žádoucí chování v členovi hnutí a zároveň jej staví do pozice podřízeného. (Abgrall, 2000, s. 150)

velký prostor pro formování nových náboženských hnutí, případně pro příchod těchto hnutí z oblastí, které byly náboženským inovacím méně nakloněny. Někdy se lze setkat s teorií ér takzvaných Great Awakenings, které pod vlivem různých kulturních a životních stylů formovaly ve Spojených státech i náboženské vyznání.¹⁴ Řada nových náboženských hnutí se formovala ve Spojených státech v 19. století. Jelikož v této době probíhaly v Evropě boje týkající se národnostní otázky, lze v tom spatřovat určitou paralelu v náboženské sféře.

Hnutí se na počátku své existence velmi striktně vymezuje vůči většinové společnosti, jelikož hnací silou jeho existence je právě konflikt. Bez konfliktu nejenže nemá existence nového náboženského hnutí smysl, ona není ani možná. Důvody, kterými nové náboženské hnutí ospravedlňuje svůj vznik, jsou různé. Může přijít s tezí, že je zde nedostatečný náboženský život nebo naopak je tu až příliš mnoho možností údajného spasení. Zároveň ale tvrdí, že ani jeden ze systémů, které již existují, není ten správný a prostřednictvím žádného z nich se nedojde ke spáse ani k blaženému životu. Skrze tento inovativní věroučný systém hnutí legitimizuje svou existenci.¹⁵

3.1.3 Inovace věrouky

Samotný náboženský systém hnutí nemusí být nezbytně v rozporu s mainstreamovým přesvědčením společnosti. Řada hnutí působících v evropském prostoru vychází z křesťanské tradice.¹⁶ Nicméně jejich inovativní přístup a tvrzení, že vlastní tu jedinou pravdu, vyvolává v okolní společnosti nejistotu a nedůvěru. Mnozí členové zpočátku cítí potřebu své poznání sdílet s okolním světem. U něj se ale často setkávají s odmítnutím nebo nechápavým postojem.

¹⁴ Podle této teorie bylo příčinou odklonu americké společnosti od darwinovské teorie a jejích důsledků na osobní hřích a osobní spásu takzvaná socializace křesťanství. Hlavním zájmem protagonistů tohoto směru byl dopad vědy a ekonomie na společenskou morálku. (Commager, 1981, s. 25-26)

¹⁵ V nových náboženských hnutích, jež vycházejí z křesťanství, se může jednat například o novou interpretaci Bible nebo zkušenost vůdce se setkáním s transcendentální bytostí. V případě osobního setkání vůdce s určitou bytostí může hnutí, někdy i samotný vůdce, pracovat s povinnostmi. Vůdce nečekal, že on bude zvolen, ale jelikož k výběru došlo, má povinnost svou roli přijmout. Stoupenci hnutí mají povinnost takového vůdce následovat, jelikož byl zvolen. Toto zároveň nemusí být nikde explicitně řečeno.

¹⁶ Na základech křesťanství staví kromě řady původně evropských a amerických hnutí i například jihokorejské hnutí Shincheonji, známé především pro své ohromné promoce v Soulu.

Nová náboženská hnutí vznikají většinou prostřednictvím odštěpení se od existujících náboženských organizací. Přestože mohou zachovávat určitá stejná dogmata, ta bývají odlišně interpretována nebo zcela přeformulována. V důsledku toho se věrouka nových náboženských hnutí v základních bodech výrazně odlišuje od původních náboženských tradic, čímž často není zcela přijatelná pro většinovou společnost. Některá hnutí staví své učení na pojmech, které jsou v rámci věrouky většinového náboženství marginální. Tyto pojmy pak proměňují ve stěžejní principy svého učení.¹⁷

3.1.4 Milenialismus

V některých nových náboženských hnutích se lze setkat s očekáváním příchodu tisícileté říše. Jedná se o prvek, který je pozorovatelný zejména v hnutích vycházejících z křesťanství.¹⁸ V majoritních křesťanských církvích je toto milénium očekáváno latentně bez bližšího upřesnění konkrétního termínu. Nová náboženská hnutí naopak staví na očekávání blízkého příchodu milénia. Blížící se apokalypsou a následným nastolením tisícileté říše pak tato hnutí ospravedlňují svůj vznik v konkrétní okamžik, stejně jako svou následnou existenci.

Mileniální hnutí se od sebe odlišují i postojem, v jaké formě bude dosaženo spásy. Ačkoliv všechna tato hnutí mají víru v mimopozemský svět, některá očekávají spásu a nastolení milénia v pozemském světě, zatímco jiná očekávají naopak jejich dovršení v nebeské říši. (Wessinger, 1999, s. 16)

Na základě přístupu hnutí ke společnosti lze dělit milenialismus na dva základní typy. Progresivně mileniální hnutí se dívají na společnost s vírou a nadějí. Lidstvo je chápáno jako

¹⁷ Svědkové Jehovovi jsou dobrým příkladem tohoto trendu, jelikož kladou důraz na oslovování Boha jako Jehovy. Toto jméno je věroukou hnutí chápáno jako překlad hebrejského tetragramu יהוה, který se vztahuje k Bohu, ale jeho přesná výslovnost není známa. Pro svědky Jehovovi je však tato výslovnost významná natolik, že ji hnutí ve 20. století implementovalo do svého názvu. Spolu s otázkou krve tak tvoří klíčové body jejich víry.

¹⁸ Očekávání příchodu tisícileté říše má svůj předpoklad ve Zjevení Janovu. Právě na jeho základě se očekává příchod anděla, který spoutá zlo, zamkne jej na tisíc let a v té době pak dojde ke druhému příchodu Ježíše Krista, jenž bude na zemi po toto milénium vládnout. Očekávání nastolení tisícileté říše je velmi významné, jelikož teprve poté může nastat dle křesťanské tradice Poslední soud a bude nastolena věčná říše plná blaženosti. (Bible, 2016, s. 1367-1368)

přirozeně dobré a není zde nezbytně nutný příchod žádného přímo apokalyptického scénáře pro nastolení milénia. (Wessinger, 1999, s. 16-17)

Oproti tomu katastrofickým milenialismem se rozumí očekávání, kdy hnutí nevěří v možnost dosažení ideální společnosti a životního prostředí na Zemi. Místo toho pohlíží na společnost pesimisticky a věří, že její zkaženost brání nástupu tisícileté říše. Tento svět musí nejprve násilně zaniknout a být znovu vytvořen, aby vznikly vhodné podmínky pro příchod milénia. (Wessinger, 1999, s. 16) Očekávání takové apokalypsy vede k zesílení dualistického pohledu, kdy hnutí sebe samo vnímá jako čisté dobro a proti němu stojí okolní společnost, kterou hnutí chápe jako zlo, jež je třeba zničit. Tento radikální dualismus často vyvolává konflikty, které mohou mít tragické následky.

3.1.5 Kognitivní disonance

Teorie kognitivní disonance byla poprvé publikována Leonem Festingerem v 50. letech 20. století. Jejím cílem bylo objasnit důsledky konfrontace jedinců, kteří zastávají určité přesvědčení, s odlišnou realitou. V okamžiku, kdy je jedinec konfrontován okolím s fakty, která vyvrací jeho přesvědčení, má tendenci tuto tenzi řešit nejčastěji prostřednictvím ospravedlnění příběhu, o kterém je on sám přesvědčen. Ospravedlnění není jedinou metodou, kterou může konfrontovaný člověk využít. Většinou se ale lidé snaží různými způsoby zachovat své původní přesvědčení a obraz, který o světě měli.

Tato teze získala své experimentální potvrzení na případě hnutí The Seekers. Zde došlo ke zpochybnění hnutí prostřednictvím nenaplnění proroctví o apokalypse, která měla dle jejich věrouky nastat v konkrétní čas. Po uplynutí tohoto data se ukázalo několik možných reakcí členů na nenaplnění proroctví. Pouze minimum stoupců se vzdalo svého přesvědčení a hnutí opustilo. Všichni tito členové nebyli v hnutí tolik angažovaní a nebyli jeho součástí po dlouhou dobu, tudíž mu neobětovali tolik času a statků. (Festinger, 1956, s. 208) Naopak většina členů v hnutí zůstala a paradoxně bezprostředně po selhání proroctví se jejich víra posílila nebo alespoň zůstala stejně silná. (Festinger, 1956, s. 208) Část stoupců měla údajně jisté pochybnosti a pocity rozčarování z nenaplnění proroctví, ale přesto se svého přesvědčení nezřekla, a to kvůli obavám z izolace, do které by se v hnutí dostali. (Festinger, 1956, s. 208)

Míra navázání na hnutí sehrává významnou roli v případě nutnosti čelit hrozbám a zklamání. Pokud nedojde k naplnění slibovaného proroctví, členové, kteří hnutí obětovali velkou část života mají větší tendence nalézat ospravedlnění pro to, proč proroctví nebylo úspěšné v ten daný moment. Může se jednat o hledání viny v okolní společnosti, jež není dostatečně připravena či je příliš zkažená, nebo uvnitř členské základy hnutí. Osobnost a identita členů je v těchto případech s hnutím velmi úzce a pevně spjata. I proto je pro řadu z nich zcela nemyslitelné pochybovat o pravdivosti hnutí.

3.1.6 Překonání mileniálního zklamání

Mezi strategie vyrovnávání se s nenaplněním mileniálního očekávání lze řadit proselytizaci, racionalizaci, opětovné potvrzení a popírání či řízenou disonanci. (Dawson, 2006a) V případě opětovného potvrzení se skupiny ponoří zpět samy do sebe. Namísto orientace na šíření myšlenky spásy napříč okolní společností se začnou co nejdříve soustředit na budování a upevňování samotného hnutí, často prostřednictvím ukazování proroctví v novém světle. (Dawson, 2006a, s. 173) Samotné nenaplnění neznamená selhání jeho pravdivosti. Obsah proroctví se blíží a je nutné se na něj připravit. Případná apokalypsa je chápána jako zlom, kterým bude nastaven nový řád ve skupině. Tento nový řád, jehož příchodem bude starý zničen, lze chápat jako přechod skupiny k nové kolektivní identitě. (Dawson, 2006a, s. 174) Tento nový výklad proroctví a upevňování skupinové identity je základem mnoha tvrzení o takzvaných „vymytých mozcích“ stoupenců či o destruktivních hnutích, která manipulují se svými členy ve vlastní prospěch. Náboženské hnutí ani víra ale nepotřebují žádné důkazy pro své potvrzení, stejně jako nejsou nutné teze, které jejich pravdivost nepotvrzují nebo přímo vyvrací.

Další možnou strategií je racionalizace neúspěchu. Ta může mít mnoho podob. Vyrovnávání jedinců s nenaplněním mileniálního očekávání je možné prostřednictvím spiritualizace. Původní proroctví je reinterpretovalo nebo je potvrzeno jeho nastolení ve spirituální sféře namísto očekávané viditelné úrovně. Vedení hnutí kromě spiritualizace může nalézt dostatečné ospravedlnění v historii, výkladu nebo jiných okolnostech, které zapříčinily selhání. Třetí možností je selhání člověka, kdy si lidé nezaslouží naplnění proroctví nebo se

dopustili závažné chyby, pro kterou nebylo jiné východisko než selhání teze. Lidé, kteří selhali, jsou buď samotní členové hnutí nebo okolní společnost.¹⁹

3.2 Organizační struktura

Mezi základní prvky organizace hnutí patří vůdce, aristokracie hnutí a samotní členové. Vůdce nového náboženského hnutí je nejčastěji osoba, která první přišla s inovativní myšlenkou, nebo vůdci autorství teze přičklo samotné hnutí. Je to charismatická osoba a vztah, který se členy hnutí udržuje, je v silně emocionální rovině. Charisma jako takové je v otázce nových náboženských hnutí odlišné od většinové představy. Jedná se ale o zásadní prvek fungování nových náboženských hnutí.

3.2.1 Struktura hnutí

Nové náboženské hnutí tvoří uzavřená skupina lidí. Přestože u řady z těchto společenství je alespoň na počátku jejich existence častá misijní činnost, uchovávají si status něčeho exkluzivního. Hnutí, které je takto výjimečné, nemůže být otevřeno ihned pro každého, ale je přístupné každému, kdo je ochoten přistoupit na pravidla a splnit požadované standardy. Jednou z motivací ke členství je i přímý kontakt s vedením hnutí. Členové nově vzniklých hnutí jsou nejprve plně v kontaktu s vůdcem nebo zakladatelem. Vizuálně si lze toto schéma představit jako určitý kruh, přičemž vůdce je jeho střed. Tento typ, který je někdy nazýván jako schéma hvězdy, je velmi výhodnou formou pro čerstvá hnutí. (Abgrall, 2000, s. 66) Vůdce má možnost komunikace se všemi členy, je s nimi v přímém kontaktu a zároveň se utváří jakýsi základ, ze kterého se v budoucnu formuje aristokracie hnutí. Nevýhodou tohoto typu je absence sebemenšího náznaku hierarchie. V případě, že hnutí setrvává v tomto typu delší dobu, vůdce s přibývajícím počtem členů ztrácí možnost přímého kontaktu se všemi

¹⁹ Racionalizaci jako způsob vyrovnání lze demonstrovat na příkladu hnutí svědkové Jehovovi. Poté, co očekávaná bitva o Armageddon, která má dle učení předcházet nastolení milénia, v několika konkrétních datech nenastala, hnutí využilo hned několika metod pro co nejpoklidnější vyrovnání se s nenaplněním prorocství. Nejprve bylo pracováno s tezí, že příchod Ježíše Krista opravdu nastal, avšak v duchovní, tedy neviditelné sféře. Toto neviditelné je důsledkem viny lidí. Hnutí navíc nemá dostatek členů. Později bylo datum spočteno na základě špatné teze. Prostřednictvím dobrých strategií racionalizace a vyrovnání se s mileniálním zklamáním, hnutí při posledním očekávání milénia v 70. letech po jeho nenaplnění nezažilo žádný významný odliv členů. Společenství v dnešní době stále pracuje s pravdivostí tvrzení, že bitva o Armageddon a milénium se blíží a je nutné být připraven. (viz Malý, 2009; Vojtíšek, 2009)

svými stoupenci. Tím přichází o možnost ovlivňovat členy hnutí přímo, členové s ním nemají slibovaný přímý kontakt, což může být příčinou odlivu některých členů, kteří se s myšlenkou a fungováním hnutí neměli čas sžít.

Dalším možným modelem je takzvané pyramidové schéma. (Abgrall, 2000) V tomto systému jedinec získává pokyny pouze od svého nadřízeného, kterému pokyny dává zase jeho vedoucí. Na vrcholu pyramidy je vůdce hnutí, který fakticky nezískává pokyny od nikoho, respektive od nikoho z pozemské sféry. Pokud hnutí funguje v rámci několika propojených pyramid a ne pouze jedné, umožňuje to v případě potřeby určité členy nebo celou jednotku vyloučit, aniž by to mělo větší dopad na stabilitu hnutí společenství.²⁰

3.2.2 Charisma a vůdce nového náboženského hnutí

Charismatická osobnost je obvykle chápána jako jedinečná svými výjimečnými vlastnostmi a osobnostními rysy. Toto pojetí se používá nejčastěji, a přestože se mnohdy spojuje s novými náboženskými hnutími, nijak nereflektuje náboženský význam charismatu.

Pokud se tento význam používá jako definice charismatu u vůdce nového náboženského hnutí, je to často chápáno negativně. Vůdce má určité kvality nebo talent, který využívá, aby manipuloval svými členy. Navenek to působí jako úmyslná technika, kdy vůdce je v podstatě psychopatická osobnost vědomá si svých schopností, jejichž prostřednictvím své stoupence ovládá. Ačkoliv se tato využívaná technika může u některých vůdců postupem času projevit, touha po manipulaci nebývá prvotní příčina vzniku nových náboženských hnutí.

Dále lze jako charismatickou označit také posvátnost či význam skupiny, rolí nebo objektů. V tomto smyslu charisma může být spojeno s určitým úřadem nebo institucí. (Spencer, 1973, s. 341) Weber pojímá charisma jako nadpřirozené nadání. (Spencer, 1973, s. 341) Vůdce má určitý dar, který se vymyká běžné lidské povaze, a ten demonstruje prostřednictvím zázraků a dalších důkazů. Věrnost jeho stoupenců se pak odvozuje od míry, do jaké dokáží mít víru v tyto schopnosti. (Spencer, 1973, s. 341) Schopnost charismatu udržet víru v něj je pro existenci hnutí významná. Právě tento pohled je pro pochopení role charismatu, autority a nových náboženských hnutí zcela zásadní.

²⁰ Takové schéma nazývá Abgrall jako pavučinové. (Abgrall, 2000, s. 65)

Charismatická autorita je žádoucí zpočátku existence hnutí. V následujícím průběhu jeho existence se u hnutí snižuje míra napětí s okolní společností. V této fázi je větší tendence, aby v čele stanula racionální autorita. Charismatická by byla spíše problémem, jelikož cílem hnutí je v tuto chvíli se institucionalizovat a dát vzniknout hierarchii. Nová náboženská hnutí, která existují delší dobu mají tendenci přeměnit se postupně v etablovaná náboženství, proti kterým se nejprve vymezovala. (Barker, 1989, s. 12-13)

3.2.3 Proces charismatizace

Charismatický vůdce nemusí mít žádné zvláštní schopnosti, dovednosti či vlastnosti. Může se jednat o zcela obyčejného člověka z většinové společnosti, kterému je dané charisma přisouzeno. (Vojtíšek, 2007, s. 64) Opravdové charisma tedy není v nových náboženských hnutích určitá osobnostní kvalita jedince, nýbrž kvalita, kterou mu přisoudí ostatní lidé. Charisma nemůže existovat bez ostatních lidí, kteří mu danou autoritu a dovednosti přiřknou. Pro jeho nalezení, respektive spíše vytvoření, je tedy zásadní okolí, které dotyčného jako charismatického vidí, přijme či se postaví za jeho myšlenky.

Pro tento proces, kdy vůdce je ochoten být charismatizován a okolí je ochotno vůdce charismatizovat, se užívá termín charismatizace. Lze ji definovat jako proces, kdy potenciální vůdce zjistí potřeby a problémy okolí a následně přijde s možným řešením. Okolí začne možného vůdce považovat za jedince s nadpřirozenými schopnostmi či dovednostmi. Potenciální vůdce přijme tuto roli a nastane situace, kdy stoupenci jsou ochotní vůdce charismatizovat a vůdce je ochoten být charismatizován. (Vojtíšek, 2007, s. 64)

3.2.4 Vztah vůdce se stoupenci

Samotný vztah vůdce a stoupenců je postaven na odlišných principech, než bývají jiné vztahy. Nejedná se o vztah založený na atraktivitě či přitažlivosti vůdce, jak bývá někdy veřejností interpretováno. (Dawson, 2006a, s. 153) Tento pohled snižuje význam náboženských kvalit charismatického vedení. (Dawson, 2006a, s. 153) Vztah je naopak

hluboce osobní a jeho základem je mimořádná víra a důvěra ze strany stoupců směřovaná k autoritě hnutí.²¹

Časem dochází ke zvyšování požadavků na poslušnost, nové služby nebo vytváření nových norem v hnutí. V některých případech tyto požadavky začínají klást vůdci samotní, jindy se může jednat o iniciativu členů v domnění, že toto by si autorita přála.

3.2.5 Charismatická autorita a násilí

Veřejnost si často vytváří představu, že vůdce skupiny je odpovědný za násilí a případné tragické konce hnutí. Mylně tak dochází k předpokladu, že samotná přítomnost charismatického vůdce automaticky znamená směřování skupiny k tragédii. Nebylo mnoho hnutí, která dospěla ke katastrofě, a k těmto tragédiím docházelo za specifických okolností.²² Přítomnost charismatické autority není jediná příčina tragédie, ale může mít na ní významný podíl. Charisma je, jak již bylo zmíněno, něčím přiřknutým a přijatým. Jedná se o důsledek vztahu vícero aktérů. Zároveň ale přítomnost charismatické autority vyvolává negativní, v některých případech až agresivní, reakci veřejnosti, která svým chováním tragický konec hnutí může uspíšit nebo přivolat.

Charisma je významnou součástí řady vztahů a v některých oblastech, zejména v politice, je velmi ceněným jevem. S jeho přítomností ale vyvstává velké riziko jeho nezvládnutí. Pokud autorita zvolí špatné metody zvládnutí určitých výzev, kterým hnutí může čelit, je zde riziko destabilizace skupiny a s tím spojeného násilného chování. (Johnson, 1979, s. 318)

Nelze s jistotou říct, kdy přesně hnutí dospěje do zlomového bodu, ve kterém se začne obracet k násilí, a jakou konkrétní roli v tomto procesu hraje vůdce hnutí. Ne všechna hnutí se k násilí během své existence obrátí. Zároveň některá hnutí, která násilí zažijí, nemusí dospět k tragickým koncům.

²¹ Tento vztah by se dal také charakterizovat jako vztah rodič-dítě. (Dawson, 2006b, s. 12)

²² V případě Jonestownu katastrofě předcházela prvotní spor o opatrovnictví dítěte, kdy oba rodiče dítěte opustili hnutí, ale jejich syn tam zůstal. Následný spor vedl k odchodu řady členů a jejich veřejným výpovědím, které měly za následek společenský tlak na hnutí. To se uchýlilo do Guyany, kde fungovalo zcela izolovaně. Touto izolací ale hnutí ztratilo kontakt s okolním světem, přestalo být opozicí většinové společnosti a zároveň se postupně radikalizovalo. Vše vyvrcholilo právě vraždou kongresmana Leo Ryana a následnou hromadnou vraždou a sebevraždou 18. listopadu 1978. (Wessinger, 1999, str. 36)

3.2.6 Aristokracie nových náboženských hnutí

Většina nových náboženských hnutí má zpočátku v čele jednoho vůdce, jednu autoritu. Hnutí, která by vedla od jejich vzniku skupina lidí, jsou méně častá. Vůdce sám nemá možnost dlouhodobě udržet kontrolu nad členy hnutí, zejména, pokud se jeho členská základna rychle zvětšuje. Ve většině případů nastává časem situace, kdy je pro udržení hnutí nutné delegovat alespoň část autority na jiné členy. Tímto vzniká takzvaná charismatická aristokracie, která má vyšší autoritu jak běžní členové, ale menší jak vůdce. Její existence umožňuje vůdci hnutí udržet si potenciál emocionální autority. Úkolová část je předána aristokracii, která je tímto nepřímou charismatizována. To umožní vůdci se v případě potřeby vyskytovat na veřejnosti méně často, aniž by hnutí nějakým způsobem strádalo. Vůdce se pak může setkávat pravidelně s aristokracií, která poté jeho myšlenky předává členům hnutí. Případné omezení přítomnosti vůdce na veřejnosti může zvýšit jeho charisma a podpořit jeho postavení v hnutí.²³ Zároveň se tak ale formuje skupina lidí, která sama získává větší vliv, přestože svou existencí pomáhá zvyšovat charisma autority hnutí.

3.2.7 Odlišné pojetí charismatu

Další možností, jak definovat vůdce nových náboženských hnutí, je skrze model 4 typů vůdců psychiatra Jean-Marie Abgralla. Myslitelští učitelé často mají ušlechtilé představy, se kterými hnutí zakládali, a těchto představ se drží. (Abgrall, 2000) Oproti tomu takzvaní podvodníci, jak Abgrall (2000) nazývá druhou skupinu možných vůdců, zakládají hnutí s cílem využít důvěřivosti jeho členů ve svůj vlastní prospěch. Poté zde existuje třetí skupina duševně chorých vůdců. Jako poslední možný typ vůdců jsou ti, kteří hnutí zakládali s ušlechtilou vizí a dobrou vírou, v průběhu existence hnutí se u nich začalo projevovat

²³ Jako příklad lze uvést právě situaci, kdy Bhagwan Shree Rajneesh po zvýšení problémů jeho skupiny s okolní společností, sám sebe uvedl do doby mlčení. Poté, co se hnutí přesunulo do Spojených států, vytvořilo zde vlastní osadu. S ní pak spojilo vedlejší město a vzniklo tak nové město Rajneeshpuram. Tehdy se Rajneesh začal stále více sporadicky objevovat na veřejnosti. Jeho postavení to nijak nenarušilo, naopak spíše posílilo. Jsou známé záběry, kdy Bhagwan Rajneesh projíždí osadou ve svém voze a lidé na tuto jeho projížďku jednou denně čekají s nadšením. Zároveň část členů získala právě tímto vyšší postavení, jelikož oni byli těmi, kteří se setkávali s Rajneeshem, mluvili s ním, poté interpretovali rozhovory nebo závěry a aplikovali je do života ostatních členů. Příběh tohoto hnutí byl mediálně sledovaný. V roce 2018 byl o hnutí Bhagwana Rajneeshe natočen krátký dokumentární seriál *Wild Wild Country*.

patologické chování, které je nakonec vedlo k úmyslnému využívání svého poznání a postavení pro zjištěné účely. (Abgrall, 2000, s. 46-47)

Toto pojetí poskytuje možnost rozdělení charismatických vůdců do několika přesně definovaných skupin. Členové hnutí jako kdyby sami automaticky přicházeli k vůdci, kterého vnímají buď jako ztělesnění Boha nebo ho považují prostředníka mezi lidmi a Bohem. Vůdce si od počátku uvědomuje své nadlidské schopnosti, nejprve vytvoří ucelenou ideologii a až poté se snaží tento komplex norem dostat mezi hledající a vytvořit hnutí. (Abgrall, 2000, s. 47) Stoupenci nemají v procesu charismatizace žádnou roli, pouze bez otázek tento komplex tezí přijmou.

Tento model připisuje vůdcům až téměř psychickou labilitu. Jejich prvotní psychické potíže a odchylky v myšlení a vnímání je vydělují z většinové společnosti. Oni se pak skrze hnutí snaží uspokojit své potřeby. Vůdce a členové mohou vykazovat známky psychických poruch a labilitu. Nelze ale s jistotou říct, že každý vůdce nového náboženského hnutí musí mít určité psychické potíže. Tato psychiatrizace charismatického vztahu staví členy do pozice obětí, a naopak plně demonizuje vůdce, aniž by jakkoliv pracovala s procesem charismatizace.

Další interpretaci autority poskytují William Gardner a Bruce Avolio (1998). Přicházejí s takzvaným dramaturgickým modelem charismatické autority. Vůdce náboženského hnutí označují jako osoby zdatné ve čtyřech základních procesech, kterými jsou „framing“, „scripting“, „staging“ a „performing“. (Gardner a Avolio, 1998) Tyto procesy ukazují, že přestože vůdce hnutí může vypadat jako osoba velmi zdatná v manipulaci, hnutí potřebuje víc než jen to. Nejprve je třeba komunikace, kterou se vytvoří určitá obecná perspektiva. Vůdce definuje a interpretuje situaci, ve které se společnost nachází. Poté je utvořena vize, která kromě interpretace danou situaci silně spojí s existencionálními potřebami společnosti. (Dawson, 2006b, s. 19) Během této fáze, kterou Gardner a Avolio nazývají jako „framing“, je vytvořen základní rámec. Následně se konkretizují specifické představy, blíže se koordinuje činnost a zejména se definují role ostatních. Nejprve jsou obsazeny konkrétní role. Okolní společnost je označována jako antagonisté, vůdce je dosazen do role protagonisty, jeho následovníci jsou označeni za oběti okolního světa, a část společnosti, která je hnutím považována za dosud nerozhodnutou, má roli potenciálních stoupenců, které

je nutné získat. (Gardner a Avolio, 1998, s. 41-42) Následuje osvojování si rétorických schopností a formují se klíčové fráze. Hnutí si osvojuje tyto dovednosti, aby inspirovalo své stoupence, kteří následně inspirují okolní svět. (Gardner a Avolio, 1998, s. 42) Propojení rétorických schopností s uměním nonverbální komunikace zvyšuje účinek projevů na publikum, které je motivováno k chování, jež je pro hnutí nebo vůdce žádoucí. (Gardner a Avolio, 1998, s. 43) Požadovanou atmosféru pomáhá dotvořit využívání symbolů, které podporují poselství hnutí, nebo naopak vyhýbání se symbolům, které by mohly obraz narušit. (Gardner a Avolio, 1998, s. 44) Všechny tyto fáze se poté prolínají v samotné performanci, „performing“, kdy vůdci prostřednictvím silně expresivních projevů a někdy i nekonvenčních prostředků, dosahují konvenčních činů. To je však členy hnutí akceptováno. (Dawson, 2006b)

Jelikož je většina sociálních interakcí založena na dojmu z ostatních a na dojmu, kterým jedinec působí na své okolí, do tohoto procesu se zapojuje každý ze společnosti. Charismatictí vůdci nejsou nezbytně příčinou násilí. Přestože mohou mít významnou roli v procesu urychlení násilí, nelze jednoznačně nalézt přímou spojitost charismatického vůdce s násilným chováním hnutí. Nebezpečí násilí narůstá v okamžiku, kdy vůdce charisma a napětí s ním spojené přestane zvládat. (Dawson, 2006b, s. 21)

3.3 Členství

Zcela zásadní pro všechny formy hnutí a společenství jsou jeho členové. Členové nových náboženských hnutí jsou často osoby hledající odpovědi na pro ně zásadní existenciální otázky. Hnutí si zpočátku zakládá na rovnostářství, členové jsou obklopeni láskou a pocitem přijetí. Řada z bývalých členů má tendenci vyrovnávat se se svým členstvím prostřednictvím takzvané teze o vymytí mozků. Tento jev byl poprvé sledován v souvislosti s korejskou válkou. Později se však rozšířilo přesvědčení o jeho přítomnosti v řadě hnutí, primárně těch náboženských.

3.3.1 Love-bombing

Členové nového náboženského hnutí se navzájem ubezpečují o vzájemné důležitosti, přátelství, lásce a podpoře. Náklonnost, kterou si takto vyjadřují, může působit neupřímně. Bývá totiž spojena i s chováním a projevy emocí, které pro okolní společnost nebývá

běžné. Tímto takzvaným love-bombingem má člen v hnutí pocit důležitosti, vlastní hodnoty a získává dojem, že je obklopen přáteli a láskou.

Love-bombing je technika, kterou členové hnutí silně aplikují i na hledající jedince. Takový hledající člověk je zahrnut chválou, komplimenty a náklonností, což se jeví jako spontánní. Dostává veškerou formu emocionální i verbální podpory a je ujišťován o své jedinečnosti. Pokud je člověk v situaci, kdy takový druh podpory potřebuje nebo vyžaduje, pak těmto slověům snáze podlehne. Okolní svět nemá tendence toto zahrnování láskou projevovat tak aktivně. To usnadňuje jeho definování jako nepřátelského až nebezpečného. Člověk pak může jednat čistě pudově a jít k lidem, kteří uspokojují jeho potřebu přijetí a podpory. (Štampach, 1993, s. 5) Nelze s jistotou říct, zda toto afektivní chování je od členů hnutí opravdu upřímné, ale obecně se předpokládá, že nikoliv. (Dawson, 2006a, s. 102)

Takové chování umocňuje přesvědčení stoupence o nepřátelství okolního světa. Někteří členové kvůli vstupu do hnutí přerušují kontakt s okolním světem i svými příbuznými a přáteli v něm na nezbytné minimum. V případě, že časem začnou členové zvažovat odchod z hnutí, pocity strachu z okolního světa a vědomí přijetí v hnutí bývají důvody, proč si někteří členové nechávají své vlastní přesvědčení pro sebe. (Scheitle a Adamczyk, 2010, s. 325)

3.3.2 Rovnostářství

Nová náboženská hnutí si často zakládají na pocitu bratrství a rovnosti všech členů. Určitou výjimku zde tvoří vůdce nebo zakladatel hnutí, který je od počátku výše postaven než ostatní členové. Rovnostářství je pro hledající atraktivní a vítanou změnou oproti většinové společnosti či jiným náboženským uskupením, kde je již zavedena pevná hierarchie.

Tento systém je nejprve vhodný, jelikož se tím hnutí vyčleňuje z většinové společnosti a odlišuje se od ní. Z dlouhodobého hlediska však takový systém není udržitelný pro dlouhodobé fungování společenství. Hnutí se časem dostane do situace, kdy je hierarchizace nevyhnutelná. Jakmile k sobě hnutí začne přitahovat nové zájemce, rostoucí členská základna vyžaduje alespoň základní hierarchii. Toto rovnostářství se může časem změnit z věci lákavé na zásadní problém například v otázce nalézání entusiasmů v pozdější době

existence hnutí. I po nastolení hierarchie si může hnutí zakládat na pocitu rovnosti a bratrství, které mezi sebou členové mají.²⁴

3.3.3 Identita

V dnešním světě je kladen důraz na autentičnost a individualismus. Tento důraz na osobní identitu vede k úpadku všeho, co se jeví jako byrokratizované. (Brown, 2020, s. 4) Byrokracie, pravidla a společenské konvence jsou zároveň něčím, co dává životu jedince řád. Někteří lidé ve společnosti, která klade důraz na autentičnost, tento řád postrádají. V současnosti s identitami pracuje řada organizací. Mnoho institucí si uvědomuje nárůst významu osobní identity a podporuje, aby lidé například na pracovišti nosili „své celé já“, což pak nemusí vždy mít ideální výsledky. (Brown, 2020, s. 4) Nová náboženská hnutí fungují na odlišných principech než současná společnost autenticity. Individualismus ustupuje významu skupiny, jsou stanovena pravidla, jichž se jedinec musí zcela držet a která ovlivňují veškeré aspekty jeho života.

Každý člověk má několik identit, prostřednictvím kterých se chápe on sám a skrze které rozumí okolnímu světu. Obecně lze u lidí definovat tři základní kategorie identit – osobní, kolektivní a identitu rolí. Osobní identitou jsou charakteristiky osobnosti a zkušenosti člověka. Kolektivní identita pak poukazuje na příslušnost člověka k určité skupině a zároveň se jejím prostřednictvím jedinec vymezuje vůči odlišným skupinám. Tato identita je velmi úzce sdílena a udržována právě interakcí se členy dané sociální skupiny. Sociální identita nebo identita rolí je odvozována od rolí, které si jedinec sám přisuzuje a které mu přisuzuje okolí. (Kotherová, 2010, s. 207)

Nová náboženská hnutí prosazují určitý standard náboženské praxe a vystupování, které má důsledky ve veškerých sférách života jedince. (Wilson, 1982, s. 92) Dogmata těchto hnutí stanovují výklad vyšších cílů v životě a v souladu s těmito cíli se řídí styl života členů. (Wilson, 1982, s. 92) Podle odhodlání a míry nasazení, kterou tato hnutí vyžadují, Rodney Stark a William Bainbridge rozdělují tato hnutí na audienční kultury, klientské kultury a kultovní

²⁴ Například Svědkové Jehovovi se dodnes oslovují na shromážděních „bratře“ či „sestro“, ačkoliv je zde zcela nepochybně daná hierarchická struktura. I v případě Církve Ježíše Krista svatých posledních dnů prezident oslovuje během generálních shromáždění stoupence jako „bratry a sestry“. Obě hnutí již v naší společnosti nejsou ve velkém napětí s většinovou společností.

hnutí. (Rosendale et al., 2015, s. 4) Právě kultovní hnutí mají dle tohoto dělení vyžadovat nejvyšší míru nasazení. Nauka hnutí je důležitější než samotná osobnost jednotlivce a nová náboženská hnutí upřednostňují význam kolektivní identity před osobní. Člověk se na prvním místě sám považuje za člena hnutí a tato identita poté formuje veškeré jeho chování a jednání. Jeho náboženskou identitu tvoří věroučný systém hnutí, který sestává z rituální praxe, doktrín a interakce mezi členy, přičemž vše je velmi úzce vztaženo k zakladateli nebo vůdci daného náboženského hnutí. (Kotherová, 2010, s. 210) Za případný rozpor mezi myšlenkami a názory člena s doktrínami hnutí je vinna nedostatečná víra nebo znalost jedince, jelikož doktrína hnutí je založena na vyšší pravdě. Přesvědčení, že hnutí má monopol na pravdu a okolní svět není hoden poznání této pravdy, umocňuje v členech pocit výjimečnosti. Pokud dochází k většímu rozporu mezi přesvědčením jedince a doktrínami hnutí, členové, kteří se vnímají jako vyvolení následovníci pravdy, mnohdy nepovažují za možné opustit hnutí. Napětí s většinovou společností umocňují i řády a předpisy nových náboženských hnutí. Ty jsou buď nekonvenční nebo přímo v rozporu s pravidly stanovenými okolním světem.

V dnešní době jsou lidé citlivější k přijímání odlišných způsobů existence a snáze respektují odlišné zkušenosti. Dříve byla osobní identita považována buď za důsledek konzumní společnosti nebo jako projev touhy našeho já po jedinečnosti, svobodě a možnosti volby. (Brown, 2020, s. 3) V současném světě digitalizace, šíření technologií, bezhraničních kariér a mnoha dalších faktorů se zvyšuje význam otázky aktuálnosti identity, jejího původu a významu pro život ve společnosti. Dnes jsou náboženství a víra součástí soukromé sféry a důraz je kladen především na vnitřní víru a osobní přesvědčení. Víra se stala intimní věcí, není tolik významná viditelnost jejích projevů, ale mnohem více se klade důraz na vnitřní stav věřícího. Nadále však zůstává součástí identity člověka, od které je neoddělitelná. Jako důsledek přesunutí víry ze sféry veřejné, dříve i dědičné, do oblasti čistě osobní, a tím pádem i volitelné, vyvstává otázka, zda je náboženství věcí identity, volby, nebo obojího.

3.3.4 Náboženství jako otázka identity a volby

Odpověď na otázku, zda je náboženství věcí identity nebo volby, je zásadní pro následný přístup společnosti. Pokud je náboženství chápáno jako věc volby a svobody, jak Avigail Eisenberg ukazuje na přístupu Spojených států a Kanady, poté je přístup příslušné judikatury

třeba zacílit na možnost svobodného výběru svého náboženství každým členem společnosti, aniž by musel mít obavy z následných represálií. (2016, s. 297-298) Neexistuje možnost, že by zákonodárci přijali zákony, které by zcela podporovaly jednu víru. Tato podpora by tak automaticky porušovala náboženskou svobodu. Ve Spojených státech lze vidět důraz, jež je kladen na svobodu obecně, ale u náboženství je významné, že většina z nich vedle sebe koexistuje s respektem, aniž by jedno převažovalo, jako tomu bylo v Evropě. (Eisenberg, 2016, s. 298)

V případě, že je náboženství považováno za věc identity, poté nejde dle legislativy o součást ochrany volby jedince, ale jedná se o otázku respektu identity druhého. (Eisenberg, 2016, s. 299-300) Identita je neoddělitelný rys člověka a z tohoto úhlu pohledu je tudíž i náboženství jeho neoddělitelnou součástí. Taktéž je tedy nutné zajistit, aby zákony, které upřednostňují náboženské praktiky jednoho věroučného systému, žádným způsobem nezasahovaly do náboženské svobody. Případný zásah zákonů by mohl nepřístojně narušit důstojnost člověka, a stát by tak selhal ve své povinnosti zajistit svým občanům, že s nimi bude zacházeno s respektem a nebudou ze společnosti pro své odlišnosti vylučováni. (Eisenberg, 2016, s. 300)

3.3.5 Brainwashing

Pro přijetí teorie o vymytí mozků členů hnutí je zásadní, jakým způsobem se veřejnost k novým náboženským hnutím staví. Usnadnění přijetí této teorie umožňuje časté označování nových náboženských hnutí jako nebezpečných či destruktivních sekt, které mají ve vedení manipulativní vůdce. Všechny tyto organizace pak mají za cíl zbavit jedince svobodné vůle, možnosti svobodně myslet a rozhodovat se, aby jej mohly vykořisťovat a různými formami násilí si jej zcela podmanit. Člen je prezentován jako bezbranná bytost, oběť, jež byl vymyt mozek a která byla zcela izolován od okolního světa a veškeré aspekty jejího života kontrolovalo právě dané hnutí.

Pojem brainwashing původně vznikl jako analýza procesů indoktrinace v institucích, kterými jsou zajatecké tábory provozované státem. (Robbins, 1981, s. 209) Teorie brainwashingu má své počátky u psychiatra Roberta J. Liftona, jenž navázal na novináře, kteří se snažili vysvětlit, proč se někteří američtí vojáci zajatí v korejské válce Číňany stali komunisty. Lifton definuje jako možnou příčinu právě chování Číňanů vůči americkým

zajatcům. Důsledné výslechy spolu s násilím v podobě spánkové deprivace vedly ke zlomení daného vojáka. Následovalo laskavé chování a vstřícnost s cílem navodit v zajatcích pocit viny, kterým by bylo rozbito jejich dosavadní vnímání reality. Poté následovala poslední fáze, převýchova, která ve svém závěru vedla ke vzniku zcela nové identity člověka. Tyto postupy byly Liftonem zobecněny a aplikovány na řadu dalších společností a hnutí, včetně těch náboženských. (Lužný, 1997, s. 102)

Stejné chování lze podle této teorie nalézt i u nových náboženských hnutí. Ta nejprve ovládnou prostředí člověka, naruší jeho komunikaci s nečleny a postupně jej z většinové společnosti izolují. Tím dochází k mystické manipulaci, kdy se chování členů hnutí s hledajícími jeví jako spontánní, ačkoliv je ve skutečnosti plánované a sami členové si jej ospravedlňují právě zbožštěním vůdce hnutí a veškeré věrouky společenství. (Lužný, 1997, s. 103)

Pro nová náboženská hnutí je dle této teorie typický frázovitý jazyk. Některá hnutí jsou více fundamentalistická, jiná mají tendence snažit se o vědecké důkazy svých tezí a praktik. (Lužný, 1997, s. 103) Požadavek duchovní a morální čistoty je pro členy zcela závazný a jsou nuceni pravidelně se očišťovat, většinou prostřednictvím rituálů, které ve členech vyvolají pocit viny, touhy se napravit a příslib, že změní své jednání. (Lužný, 1997, s. 104)

Podle této teorie je celý postup rozdělen na tři fáze – „unfreezing“, „changing“ a „refreezing“. (Dawson, 2006a, s. 99) V první fázi „unfreezing“ se prostřednictvím celkové deprivace jedince dosáhne téměř jeho úplného kolapsu. Cílem je dezorientace, dostatečná na to, aby člověk snáze přijímal teze a návrhy na uspořádání života, které mu hnutí nabízí. (Dawson, 2006a, s. 99) Následuje změna, „changing“, která má za cíl vnutit jedinci nový soubor myšlenek, pocitů a chování, a tak změnit jeho identitu. (Dawson, 2006a, s. 100) Poté, co jedinec přijme soubor myšlenek, dochází k pokusu upevnit a posílit tuto identitu prostřednictvím celé skupiny a docílit tak ideálního stavu, kdy změna bude trvalá. (Dawson, 2006a, s. 100) Nejčastěji se tak děje prostřednictvím rituálů nebo společné práce.

Podle tohoto chápání konverze mají nabírající členové hnutí přesně naučené, jakým způsobem s hledajícími jednat. Jak poznat koho a jak oslovit, jakým způsobem se v jeho přítomnosti chovat a následně dotyčného pozvat na setkání či jinou akci. Cílem jejich přístupu k hledajícím je postupně prostřednictvím různých zásahů do běžného života

izolovat jedince, aniž by si to sám uvědomoval, a povzbuzovat ho, aby se od okolního světa co nejvíce odloučil. (Dawson, 2006a, s. 101) Rekruty zapojují do různých aktivit, při kterých se hnutí dozví o jejich obavách a sebepojetí. Společné aktivity bývají často velmi náročné, někdy jsou umocněny i deprivací například v podobě nedostatečné nebo zcela odlišné stravy. Vše směřuje ke kompletní transformaci identity, občas spojené s přijetím nového jména, nových osobních návyků nebo vzdání se majetku ve prospěch hnutí. (Dawson, 2006a, s. 102)

Touto teorií lze nová náboženská hnutí shrnout jako uskupení, kde člen je pouhá oběť a vůdce zločinec. Popírá jakýkoliv náznak, že by členství v hnutí bylo založeno na procesu učení nebo že by první kontakt s hnutím mohl iniciovat hledající člověk. Tímto pohledem jsou nová náboženská hnutí velmi zkreslena a celý vztah jedinec-hnutí, včetně významu kolektivní identity, je velmi zjednodušen. Zároveň základem této teorie se stal konkrétní příklad amerických zajatců. Samotné zajetí je ze své podstaty většinou násilné a výslechy zajatců mohou být taktéž spojeny s fyzickým násilím. Členové hnutí do hnutí přicházejí dobrovolně a z vlastní vůle tam setrvávají, oproti tomu zajetí je nedobrovolné. Chápání členství jako násilného vymytí mozku mělo za následek fenomén deprogramování členů hnutí. Dle této rétoriky bylo deprogramování jedinou možnou pomocí osobám, které do hnutí vstoupili, aby se navrátili do, pro většinovou společnost, běžného a přijatelného života.

3.3.6 Teorie toxikomanie

Jean-Marie Abgrall připodobňuje příslušnost k novému náboženskému hnutí k toxikomanii. Obecně lze drogovou závislost rozdělit do několika fází. Nejprve si jedinec postupně utvoří návyk na pravidelný příjem látky a tím se vytvoří závislost. Kvůli závislosti je pak nucen zvyšovat dávky, jelikož organismus si na původní dávkování zvykl a toto množství již není dostatečné pro navození daného stavu.

Podobný proces Abgrall pozoruje i u nových náboženských hnutí. Stoupenec si nejprve vytváří návyk prostřednictvím pozvolného přivykání rituálnímu chování a řeči. (Abgrall, 2000, s. 15) Poté, co se jedinec přizpůsobí novému prostředí a rituálům, začne více podléhat vlivu hnutí. Postupně se tak vzdaluje svým původním názorům a prostředí a začne se více přizpůsobovat myšlení a chování skupiny. Současně přestává uvažovat nezávisle a více se poddává názorům a pravidlům hnutí. Tím se zároveň vytváří větší oddanost a závislost na

hnutí, zatímco se daný člověk vzdaluje od okolní společnosti. Podle Abgralla (2000) tak vzniká dvojitá závislost. Ideologická, která je spojená s myšlením, a sociální, jelikož se jedinec ocitá v izolaci od vnějšího světa a žije pouze v rámci společenství. Nakonec dochází k ještě většímu podřízení, jedinec je plně ovládnut společenstvím, zbaven vlastního úsudku, osobní svobody a kompletně oddělen od okolní reality. (Abgrall, 2000)

Toto přirovnání nových náboženských hnutí k drogám má své základy právě v teorii brainwashingu. Ačkoliv jsou zde určité podobnosti, je nutné si uvědomit, že většina těchto pohledů na nová náboženská hnutí pochází od blízkých příbuzných či přátel nových stoupenců, kteří se snaží pochopit, omluvit a vysvětlit, proč daná osoba vstoupila do hnutí. Zároveň Abgrall považuje nová náboženská hnutí za destruktivní. Tento proces pak definuje jako nucený a manipulativní, který člena staví do pozice, kdy pouze pasivně přijímá myšlenky a realitu tak, jak ji hnutí vykládá.

3.3.7 Konverze jako změna identity

Identitu jedince v novém náboženském hnutí formuje i proces konverze. Na rozdíl od teorie o vymývání mozků lze konverzi chápat jako proces, ve kterém má budoucí člen hnutí aktivní roli. (Kotherová, 2010, s. 206) Jedinci, kteří se chystají vstoupit do hnutí, často vykazují určité charakterové rysy, které tento proces umožňují a usnadňují.

Je možné se setkat s tvrzením, že stoupenci nových náboženských hnutí prožili traumatický zážitek nebo je provázejí pocity nejistoty. Tato traumata, která v nich vyvolávají pocity bezmoci, chaosu a ztráty kontroly nad životem, vedou některé lidi k potřebě nalezení řádu a jistot. Nové náboženské hnutí často na složité otázky a situace nachází jednoduché a jednoznačné odpovědi. Tento vztah se postupně transformuje v ještě silnější identifikaci s autoritou. Členové do vůdce hnutí promítají své vlastní ideály, což může vést v konečné fázi k chápání vůdce jako formy božství a ideálního stavu bytí. (Dawson, 2006b, s. 12)

Chápání konverze jako důsledku deprivace stoupenců, která pramení z nejistot v osobním životě nebo z pocitu krize v celé společnosti, je jednou možnou interpretací. Další interpretací je takzvaná teorie posílení. Následovníci se připojují k hnutí a vůdci s touhou zakusit a poznat něco hlubšího. Autorita jim pomůže překonat své hranice, vyzkoušet sami

sebe, prožít silné emoce a mít hmatatelné zážitky. (Dawson, 2006b, s. 14) Tato, z pohledu členů schopnost, může být důvod, proč jsou daní vůdci charismatizováni.

Obě výše zmíněné příčiny konverze zároveň nastiňují i možné důvody vzniku samostatného hnutí. Hnutí vzniká jako důsledek deprivace nebo jako tvůrčí proces. Proces konverze k tradičním náboženstvím je zpravidla podmíněn postupnou výukou a pochopením věrouky, než je zakončen vstupem do dané náboženské společnosti. U nových náboženských hnutí je vstup zpravidla radikální a náhlý. Po konverzi se rozvíjí vazby nového stoupence na skupinu mnohem intenzivněji a vztahy se prohlubují. Tak se utváří pevný vztah se skupinou který, spolu s náboženskou identitou jedince, umožňuje upřednostnění hnutí před individualismem.

John Lofland a Rodney Stark (1956) ve svém modelu konverze uvádějí několik předpokládaných znaků, které jedinec pro úspěšnou konverzi potřebuje splňovat. Člověk by měl prožívat určité akutní napětí, které v něm vyvolá touhu bezprostředně jednat. (Lofland a Stark, 1956, s. 868) Zásadní roli hraje, jakým způsobem dotyčný dané napětí interpretuje. To, z jakého pohledu se na situaci dívá, automaticky nabízí určitý konkrétní styl řešení. Jakmile jedinec začne uvažovat o možném řešení, které přesahuje pozemské možnosti, nabízí se náboženský přístup k problému a s tím spojené metody. Následuje fáze hledání. V případě, že adepta neuspokojí žádná z konvenčních náboženských institucí, narůstá jeho nespokojenost. Svou snahu najít řešení dotyčný pochopí jako neúspěšnou a dostane do bodu zlomu, kdy začne navazovat kontakt s členy nového náboženského hnutí. (Lofland a Stark, 1956, s. 870) Pro každého jedince je zlomový okamžik jedinečný a odlišný.

Členové nového náboženského hnutí si s hledajícím člověkem vybudují velmi silné afektivní vazby až postupně začne přijímat jejich rady a poselství a považovat členy hnutí své za přátele. (Lofland a Stark, 1956, s. 871) Avšak pouhé vytvoření silných vazeb nestačí. Tím se pouze zajistí intenzivnější interakce členů hnutí s potenciálním stoupencem, který tak snáze přijímá jejich přesvědčení. Je třeba splnit i některé situační podmínky, které v kombinaci s predispozicemi vedou k úspěšnému začlenění se do hnutí. Bez těchto situačních podmínek by u mnoha lidí i přes vhodné predispozice nedošlo k úspěšné konverzi. (Lofland a Stark, 1956, s. 864)

3.4 Postavení ve společnosti

Nová náboženská hnutí se formují jako opozice většinové společnosti. Konflikt, který je přirozený v tomto vztahu, je často umocněn radikálním polarizovaným viděním ze strany hnutí i společnosti. Nemalý podíl na konfliktu mají také předsudky ze strany veřejnosti. Poté, co se objevila teorie o vymývání mozků, stalo se ve Spojených státech populárním deprogramování, které mělo za cíl navrátit členy zpět rodinám.

3.4.1 Polarizované vidění

Většina lidí má tendenci pohlížet na svět polarizovaně. S tímto náhledem světa se lze běžně setkat v médiích nebo v mezilidských rozhovorech. Dualistický pohled tedy není jev, který by se vyskytoval pouze v nových náboženských hnutích. Tím, že nová náboženská hnutí vznikají jako forma náboženské opozice většinové společnosti, jejich pohled na svět jako na prostor „my“ versus „oni“ je zde radikálnější. Pokud je dané hnutí zároveň katastroficky mileniální, následky mohou být tragické.

Zároveň v okamžiku, kdy hnutí chápe okolní společnost jako cizí „oni“, tak i většinová společnost ukazuje stejným způsobem na dané hnutí. V některých případech nemusí společnost zůstat pouze u pasivního poukazování, ale může začít podnikat postupné kroky, které vyvolají u členů hnutí pocit ohrožení a většího tlaku. Následky tohoto chování mohou být násilné ze strany hnutí dovnitř, do sebe sama, nebo směřovány navenek proti společnosti. Pak má hnutí pocit, že ono mělo pravdu, jelikož okolní společnost je vůči němu opravdu nepřátelská. Souběžně s tím je pocit vítězství vyvolán i u okolní společnosti, jelikož hnutí svým chováním dokázalo, že je násilné a nepřátelské.

3.4.2 Konflikt nového náboženského hnutí a společnosti

Konflikt je základním prvkem existence hnutí a dává mu význam a identitu. Nová náboženská hnutí vznikají jako reakce na většinové mínění a usilují o přenesení svých idejí do společnosti. Některá hnutí to záměrně zdůrazňují, zatímco u jiných to vyplývá implicitně z jejich postojů.²⁵

²⁵ Toto lze ukázat i na příkladu Církve Ježíše Krista svatých posledních dnů. Podle tradice církve se Josephu Smithovi během modliteb v lese zjevily dvě bytosti, podle věrouky mormonů mělo jít o Boha Otce a Ježíše Krista. Poté, co se jich Smith zeptal, ke kterému z existujících náboženství by se měl připojit, dostal odpověď,

Nová náboženská hnutí obecně odmítají kulturu většinové společnosti. Přestože je vznik nového náboženského hnutí založen na konfliktu se společností, rozdíl spočívá v tom, jak nová náboženská hnutí definují svůj vztah ke společnosti, která je obklopuje. Bryan Wilson klasifikuje tři možné typy tohoto vztahu. První typ se staví většinou k okolnímu světu velmi negativně. Společnost silně kritizuje, zdůrazňuje zkaženost systému a své členy se před vlivem světa snaží chránit. (Enroth, 1995, s. 19) Oproti tomu druhý typ se snaží svět pozitivně ovlivnit. Zdůrazňuje jeho krásu, aktivně se zapojuje do běžného fungování společnosti a k jejím potřebám je velmi citlivé. (Enroth, 1995, s. 19) Poslední typ zaujímá ke světu lhostejný postoj. Okolní společnost toleruje, členové se běžně zapojují do života ve vnější společnosti, ale zůstávají k ní názorově neutrální. (Enroth, 1995, s. 19)

Většinová společnost má tendenci reagovat na vznik nového náboženského hnutí s despektem, posměchem či odsuzováním. Přinejmenším se jí hnutí může jevit jako něco podivného. Zároveň ve většinové společnosti může posílit nepříjemné pocity i vědomí, že členové hnutí žijí nedaleko. Může se tak cítit ohrožena nebo nepříjemně dotčena jejich přítomností. Vlivem různých veřejných sdělovacích prostředků má toto napětí sklony gradovat. Členové hnutí pak mohou opravdu pociťovat, že jsou v nepřátelském a nenávistném prostředí. Tento pocit může vést k jednání, které v některých případech skončí násilím.

Vztahy v nových náboženských hnutích jsou založeny v silně emocionálně nabitě rovině. Oproti tomu většinová společnost stojí na racionálním a právním základě. Střet těchto dvou zcela odlišných rovin vztahů vede k chápání druhé strany jako hrozby a sebe jako ohrožené. Pocit ohrožení uvnitř hnutí může vést k přeměnění se v tyranii, na což společnost reaguje často pronásledováním hnutí.²⁶ Tím ale vnější společnost nevědomě podporuje nový systém vedení, který v hnutí vznikl, nestabilita uvnitř skupiny se tak prohlubuje a napětí se zvyšuje. (Dawson, 2006b, s. 154)

že všechny církve a náboženské společnosti jsou klamné a člověk jejich následováním nedojde spasení. Podle tradice Církve Ježíše Krista byl toto prvotní impuls k založení jejich náboženského hnutí. (Drahocenná perla, 2004)

²⁶ Pronásledování může mít formu přílišné mediální pozornosti, odlišného zacházení a jiné komunikace se členy hnutí. Nemusí se nutně jednat o pronásledování, které je spojeno s přímým fyzickým násilím.

3.4.3 Dynamika hnutí a násilí

Mediální obraz nových náboženských hnutí často vede k přesvědčení, že veškerá taková hnutí praktikují násilné chování, buď vůči svým členům nebo vůči okolní společnosti. Catherine Wessinger (1999) rozlišuje tři možné kategorie hnutí, která mají tendenci iniciovat z různých důvodů násilí. Tato hnutí, křehká, napadaná a revoluční, nemusí po celou dobu své existence setrvat v jedné kategorii. Chování každého hnutí nemusí být trvalé a v průběhu času se může měnit. Těmito kategoriemi je možné charakterizovat i postupné fáze, kterými hnutí může projít. (Wessinger, 1999, s. 24)

Křehké skupiny jsou takové, které se cítí ohroženy. (Wessinger, 1999, s. 18) Násilí bývá důsledek jejich snahy o urychlení nástupu tisícileté říše. Tato nová náboženská hnutí se mohou potýkat s dojmem vnější hrozby ze strany většinové společnosti, která je považuje za deviantní. Mohou se také potýkat s vnitřní nestabilitou a dalšími problémy. Tyto potíže bývají důsledkem tlaku. Hnutí se pak uzavře do sebe a přestane se snažit o rozšíření počtu svých členů. Tím dochází k omezení kontaktu s okolním světem a postupné ztrátě statusu náboženské opozice.

Revoluční hnutí jsou opakem křehkých. Jedná se o společenství, která teologicky i ideologicky podněcují k páchání násilí na okolní společnosti. Cílem tohoto násilí je uskutečnění převratu, který je nutností pro nastolení tisícileté říše. (Wessinger, 1999, s. 23)

Poslední skupinou jsou napadená hnutí, která považují násilí jako prostředek obrany. Tato společenství ale nijak aktivně nevyzývají k páchání násilí vůči společnosti. Napadená hnutí jsou primárně katastroficky mileniální. Příchod katastrofy očekávají, ale nijak ho neurychlují. Zároveň tato hnutí jsou primárně zobrazována většinovou společností jako nebezpečná. Tento mediální obraz může vést v zásahům úřadů a dalších orgánů většinové společnosti proti daným hnutím.²⁷

²⁷ Takto lze definovat zásah Bankers Association for Finance and Trade a následné obléhání ranče davidianů ve Waco jednotkami FBI jako důsledek napětí mezi většinovou společností a hnutím, které se cítilo jako napadené. Samotné hnutí neiniciovalo otevřeně ani skrytě násilí směřované na většinovou společnost. (Vojtíšek, 2017, s. 113)

3.4.4 Vliv předsudků

Ve studii provedené Jeffrey Pfeiferem v roce 1992 byl zkoumán vliv předsudků na interpretaci zkušeností a postoj veřejnosti k novým náboženským hnutím. Účastníkům této studie byl dán stejný text, který popisoval zkušenosti jednotlivce, avšak každá skupina byla informována odlišně o pozadí života této osoby. Jedna skupina byla přesvědčena, že čte zpověď muže, který se připojil k Církvi sjednocení. Druhá pak dostala informaci, že dotyčný je bývalý člen námořní pěchoty armády Spojených států amerických. Poslední skupině bylo sděleno, že dotyčný člověk je člen kněžského semináře.

Výsledky této studie ukázaly významné rozdíly v chápání těchto skupin. Členové první skupiny, kteří byli utvrzeni v myšlence, že jde o bývalého člena Církve sjednocení, používaly termín brainwashing k popsání jeho zkušeností častěji než účastníci ostatních skupin. Zároveň měli tendenci považovat člověka jako méně šťastného, méně inteligentního a méně zodpovědného než zbylé dvě skupiny. Domnělý člen Církve sjednocení byl „donucen se připojit, méně schopen odolat indoktrinaci, neměl možnost svobodně odejít, a bylo zjevné, že s ním nebylo zacházeno spravedlivě.“ (Dawson, 2006b, s. 6)

3.4.5 Deprogramování

Metoda deprogramování se vyvinula jako reakce na chápání konverze k novému náboženskému hnutí v důsledku takzvaného vymytí mozku jedince, brainwashing. Tento proces snahy „vyléčit“ člověka z jeho členství v hnutí má své počátky v 70. letech 20. století. Původně se jednalo o velmi násilný akt, kdy byl daný stoupenec unesen deprogramátorem a jím zvolenými lidmi. Člen byl odvezen na konkrétní místo, ideálně do odlehle lokality. Zde, pod neustálým dohledem, a byl podroben pravidelným rozhovorům, které připomínaly spíše monology ze strany deprogramátora. Prostřednictvím rozhovorů deprogramátoři přesvědčovali stoupence o deviaci a násilí v hnutí, které následuje. Dané hnutí bylo demonizováno, deprogramovaný člen byl označován jako oběť vymývání mozků a celý únos byl interpretován deprogramátory jako šance pro stoupence vymanit se z vlivu hnutí a vrátit se zpět do společnosti.

Deprogramování bylo chápáno jako metoda s velkou šancí na úspěch zejména kvůli dvěma předpokladům. První byl pohled na členství v hnutí jako na určitý druh nemoci, ze které je

možné člena vyléčit. (Lužný, 1997, s. 140-141) Zároveň tato nemoc nezasahuje osobní identitu člověka a nenarušuje ani nemění jeho pravé „já“, ovlivňuje pouze tu část identity, která se týká vztahů s okolním světem. (Lužný, 1997, s. 140-141) Pravé „já“ člověka je potlačeno násilnou indoktrinací ze strany hnutí, ale v člověku se stále nachází, tudíž je tedy možné členu hnutí pomoci.

Prvotní pokusy o deprogramování byly kvůli únosům členů hnutí trestným činem a ve Spojených státech došlo k řadě soudních procesů s deprogramátory. Veřejnost, orgány činné v těchto řízeních a mnohdy i soudy se stavěly spíše na stranu deprogramátorů. (Robbins a Anthony, 1982, s. 287) Deprogramátoři se snažili stoupence vymanit z vlivu hnutí a vrátit je zpět jejich blízkým a rodinám, což veřejnost považovala za velmi pozitivní. Časem došlo ke zmírnění metody deprogramování. Namísto přímých únosů se jednalo spíše o vylákání člena, jeho přesvědčování, přičemž oficiálně měl stoupenec kdykoliv možnost svobodného odchodu. (Lužný, 1997, s. 140)

Deprogramování je důsledek dualistického náhledu světa. Hnutí chápe okolní svět jako boj dobra a zla a totéž dělá i většinová společnost. Tento její pohled na hnutí jako na něco démonického poté ospravedlňuje použití jakýchkoliv metod v boji s tímto absolutním zlem. Zároveň tuto správnost utvrzovaly i některé výpovědi bývalých členů, kteří se chápali jako ti, jimž byl vymyt mozek. Toto ospravedlňování svého vstupu do hnutí lze definovat jako formu procesu vyrovnávání se se svým členstvím a zároveň snahu vymanit se z pocitu odpovědnosti. (Robbins a Anthony, 1982, s. 288)

Závěr

Tato bakalářská práce se zabývala novými náboženskými hnutími. Jejím cílem bylo představit způsob, jakým se fenomén nových náboženských hnutí definuje.

První část práce představila úvod do problematiky nových náboženských hnutí. Jen v minulém století vznikla řada definic, které se postupně upravovaly a vyvíjely tak, jak postupovalo zkoumání těchto hnutí.

Další část byla věnována pojmům sekta a kult. Používání těchto termínů, případně jejich anglických forem „sect“ a „cult“, pro nová náboženská hnutí bylo v minulém století relativně běžné. Tím došlo i k rozšíření definic obou pojmů. Negativní konotace, které začaly být s pojmy sekta a kult spojovány, vedly k zavedení termínu nové náboženské hnutí, jež je hodnotově neutrální.

Ve třetí části se práce zabývala charakteristikami a kategoriemi nových náboženských, stejně jako dalšími fenomény, které jsou s těmito hnutími spojeny. Pro nová náboženská hnutí je charakteristickým prvkem jejich inovativní myšlenkový systém. U hnutí, která vycházejí z křesťanství, je velmi často inovativní myšlenkou teze, že v nejbližší době má dojít k příchodu tisícileté říše. Mileniální očekávání bývá mnohdy spojeno s entusiasmem členů, který jim hnutí dodává nebo ho do něj přináší členové sami. Svým myšlenkovým systémem se hnutí stává opozicí většinové společnosti. Zároveň je tak lákavé pro řadu hledajících lidí, kteří nejsou spokojeni s tím, co jim existující náboženství nabízí. Nové náboženské hnutí tak staví základy složitého vztahu, který bude mít s většinovou společností. Ta hnutí nechápe jako sobě rovné, spíše se na ně dívá jako na deformaci hodnot, a spojuje s nimi řadu předsudků. Velmi podobně hnutí nahlíží na společnost, kterou prezentuje jako odklon od správné cesty a její náboženský život považuje za nedostačující nebo špatný. Nové náboženské hnutí i většinová společnost se cítí navzájem ohroženy. Toto napětí, které je důsledkem polarizovaného vidění hnutí a okolní společnosti, je v některých případech předzvěstí vzájemných potyček, které mohou ve výjimečně vést k násilí a tragickým koncům. Ne všechna hnutí dospějí k násilnému konci. V řadě případů se napětí s většinovou společností zmírní a postupně se obě strany začnou navzájem respektovat.

Další významné kategorie, které práce představila, jsou členství a organizační struktura. Členství v novém náboženském hnutí je odlišné od členství ve většinové společnosti. Vztahy v nových náboženských hnutích jsou silně emocionální. Hledající do hnutí přichází s potřebou získat odpovědi nebo nalézt řád. Hnutí jim tyto potřeby naplní. Členové se pak často s hnutím ztotožní a postupem času na něj naváží svou identitu. Proto až nekriticky přijímají poselství, které společenství přináší. To vedlo ve 20. století k rozšíření již existující teorie o vymývání mozků i na členy nových náboženských hnutí. Přestože členy těchto hnutí nelze zcela ztotožnit se zajatci, jak tato teorie v podstatě učinila, pojem brainwashing se s novými náboženskými hnutími velmi rychle spojil. Toto porozumění hnutím vedlo ke vzniku procesu deprogramování.

Členství v novém náboženských hnutích je zpočátku běžně spojeno s rovností členů. S výjimkou vůdce jsou všichni v hnutí „bratři a sestry“ a jsou na stejné úrovni. Jelikož je tento systém neudržitelný, v hnutí časem dochází k vytvoření základní hierarchie. Ta má své počátky už u vzniku nového náboženského hnutí. Právě tehdy se formuje nejbližší okolí vůdce, které tvoří pevné jádro hnutí a ze kterého se nejčastěji vytváří budoucí aristokracie. Samotný vůdce hnutí si udržuje své výjimečné postavení a je silně charismatizován. Vše, co udělá, je považováno za důkaz jeho výjimečnosti.

Samotných charakteristik jednotlivých hnutí je velké množství. Každé nové náboženské hnutí má svá specifika. Pokud by práce charakterizovala nová náboženská hnutí prostřednictvím jednotlivých příkladů a charakteristik každého jednotlivého hnutí, rozsahově by byla výrazně delší než na úrovni bakalářské práce. Proto se práce pro své účely omezila pouze na okruh hnutí, která vycházejí primárně z křesťanství. Zároveň všechny charakteristiky uvedené v této práci jsou natolik propojeny, že je obtížné každou z nich podřadit pouze pod jednu kategorii.

Seznam použitých informačních zdrojů

- Abgrall, J.-M. (2000). *Mechanismus sekt*. Nakladatelství Karolinum. ISBN 8071847747.
- Barker, E. (1989). *New Religious Movements: A Practical Introduction*. Her Majesty's Stationery Office. ISBN 9780113409273.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. (2016). Česká biblická společnost. ISBN 9788075450098.
- Bromley, D. a Cowan, D. (2013). *Sekty a nová náboženství*. Grada. ISBN 9788024731636.
- Bromley, D. a Melton, J. G. (2002). *Cult, Religion, and Violence*. Cambridge University Press. ISBN 9780511499326.
- Brown, A. D. (2020). Identities in Organizations. In Brown A. D. *The Oxford Handbook of Identities in Organizations*, 1-31, Oxford University Press. ISBN 9780198827115.
- Commager, H. S. (1981). Significance of Religious Freedom to America. In Commager, H. S. a Clark, H. B. *Freedom of Religion in America: Historical Roots, Philosophical Concepts and Contemporary Problems*. ISBN 9780878559251.
- Dawson, L. L. (2006). *Comprehending Cults: the Sociology of New Religious Movements*. Oxford University Press. ISBN 9780195420098.
- Dawson, L. L. (2006). Psychopatologies and the Attribution of Charisma. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 10(2), 3-28. ISSN 10926690. <https://doi.org/10.1525/nr.2006.10.2.3>.
- Drahocenná perla. Výběr ze zjevení překladu a vyprávění Josepha Smitha, prvního proroka, vidoucího a zjevovatele pro Církev Ježíše Krista svatých posledních dnů*. (2004). Intellectual Reserve, Inc. <https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/pgp?lang=ces>
- Eisenberg, A. (2016). Religion as Identity. *Law and Ethics of Human Rights*. 10(2), 295-317. ISSN 21946531. https://www.academia.edu/8714689/Religion_as_Identity.
- Enroth, R. (1995). *Průvodce sektami a novými náboženstvími*. Návrat domů. ISBN 9788085495294.

- Festinger, L. a Riecken, H. a Schachter, S. (1956). *When Prophecy Fails: a Social and Psychological Study o a Modern Group that Predicted the Destruction of the World*. Harper-Torchbooks. ISBN 978-0061311321.
- Gallagher, E. V. (2007-2008). „Cults“ and „New Religious Movements“. *History of Religions*, 47(2/3), 205-220. ISSN 00182710. <https://doi.org/10.1086/524210>
- Gardner, W. a Avolio, B. (1998). The Charismatic Relationship: A Dramaturgical Perspective. *The Academy of Management Review*, 23(1), 32-58. ISSN 03637425. <https://doi.org/10.2307/259098>
- Harrison, M. I. (1975). The Maintenance of Enthusiasm: Involvement in New Religious Movement. *Sociological Analysis* 36(2), 150-160. ISSN 00380210. <https://doi.org/10.2307/3710477>
- Johnson, D. P. (1979). Dilemmas of Charismatic Leadership: The Case of the People's Temple. *Sociological Analysis*, 40(4), 315-323. ISSN 00380210. <https://doi.org/10.2307/3709960>
- Koudelka, F. et al. (2018). Sekta. In Z. R. Nešpor (eds.), *Sociologická encyklopedie*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. ISBN 9788073303082.
- Kotherová, S. (2010). Kam odchází Hare Kršna: Apostaze a udržení identity „oddaného“ mimo ISKCON. In D. Lužný a D. Václavík, *Individualizace náboženství a identita: poznámky k současné sociologii náboženství* (s. 203-230), Malvern. ISBN 9788086702698.
- Lofland, J. a Stark, R. (1956). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 20(6), 862-875. ISSN 00031224. <https://doi.org/10.2307/2090965>
- Luhmann, N. (2015). *Náboženství společnosti*. Nakladatelství Karolinum. ISBN 9788024628820.
- Lužný, D. (1997). *Nová náboženská hnutí*. Masarykova univerzita. ISBN 8021016450.
- Lužný, D. a Nešpor, Z. (2007). *Sociologie náboženství*. Portál. ISBN 9788073672515.
- Malý, M. M. (2009). Změny v boží organizaci. *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 12(3), 86-87. ISSN 12121371.

Nešpor, Z. et al. (2004). Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství. *Sociologické studie*, 4(5), Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. ISBN 8073300613.

Niebuhr, R. (1922) *The Social Sources of Denominationalism*. Meridian Books. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.462204/mode/2up>

Oxford English Dictionary. (2023). *Cult*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OED/4952842754>

Oxford English Dictionary. (2024). *Sect*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OED/8799265270>

Robbins, T. (1980). Religious Movements, the State and the Law: Reconceptualizing „The Cult Problem“. *New York State University Review of Law and Social Change*, 9(1), 33-49.

Robbins, T. (1981). Church, State and Cult. *Sociological Analysis*. 42(3), 209-225. ISSN 00218294. <https://doi.org/10.2307/3711033>

Robbins, T. a Anthony, D. (1982). Deprogramming, Brainwashing, and the Medicalization of Deviant Religious Groups. *Social Problems*, 29(3), 283-297. ISSN 00377791. <https://doi.org/10.2307/800160>

Rosendale, H., Langone M., Bradshaw, r. A Eichel S. (2015). The Challenge of Defining Cult. *ISCA Today*, 6(3), s. 2-13. ISSN 2154820X.

Stark, R. a Bainbridge, W. (1979). Of Churches, Sects and Cults: Preliminary Concepts for a Theory of Religious Movements. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 18(2), 117-131. ISSN 00218294. <https://doi.org/10.2307/1385935>

Scheitle, Ch. P. a Adamczyk, A. (2010). High-Cost Religion, Religious Switching, and Health. *Journal of Health and Social Behaviour*. 51(3), 325-342. ISSN 00221465. <https://www.jstor.org/stable/20798295>

Spencer, M. E. (1973). What is Charisma? *The British Journal of Sociology*. 24(3), 341-354. ISSN 00071315. <https://doi.org/10.2307/588237>

Štampach, I. O. (1993). *Sekty a nová náboženská hnutí: Naděje a rizika*. Oliva. ISBN 8090163467.

Václavík, D. (2007). *Sociologie nových náboženských hnutí*. Malvern, Masarykova Univerzita. ISBN 9788086702223.

Vodáková, A. (2017). Kult. In Z. R. Nešpor (eds.), *Sociologická encyklopedie*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. ISBN 9788073303082. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kult>

Vojtíšek, Z. (2007). *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. Beta-Dobrovský. ISBN 9788086851648.

Vojtíšek, Z. (2009). Vývoj společenství svědků Jehovových. *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 12(3), 84-85. ISSN 12121371.

Vojtíšek, Z. (2017). *Nová náboženství a násilí*. Nakladatelství Karolinum. ISBN 9788024628615.

Wallis, R. (1977). *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology*, Columbia University Press. ISBN 9780231042000.

Wessinger, C. (1999). *How the Millennium Comes Violently: from Jonestown to Heaven's Gate*. Seven Bridges Press. ISBN 9781889119243.

Wilson, B. (1970). *Religious Sects: A Sociological Study*. McGraw Hill Book Company. ISBN 9780303746256.

Wilson, B. (1982). *Religion in Sociological Perspective*. Oxford University Press. ISBN 9780198266648.